

Het Merkske 50 jaar na Mennema

In 1973 deed ik als biologiestudent onderzoek op de afdeling Geobotanie van prof. Westhoff. Tijdens een college werd een publicatie van Jaap Mennema in *Gorteria*¹ besproken. Onderwerp was de vegetatiewaardering van het stroomgebied van Het Merkske, gebaseerd op een floristische inventarisatie. Het bleek dat het gebied een hoge botanische waarde had en zelfs van nationale betekenis was. Verbazingwekkend dat in Brabant, 'land van mest en mist, waar van al dat schoons weinig meer is overgebleven' dixit Westhoff, er in ieder geval nog één gebied de moeite waard was. Hoe bijzonder is het nu, vijftig jaar later?

Het Merkske is een tien kilometer lange laaglandbeek in het grensgebied met België. Oorspronkelijk lag ze met een smalle strook beemden in een overwegend heidelandschap, met daarin twee buurtschappen, Castrelré en Hal, omringd door akkers en hier en daar een bosje. In de jaren dertig is de heide ontgonnen en in de zestiger jaren is het kleinschalige akkerland grotendeels omgezet in maïs- en grasland. Voor zover rijksgrens bleef de beek met haar beemden gespaard, slingerend in haar oude bedding.

De publicatie zette het gebied landelijk op de kaart. De voorgenoemen kanalisatie ging niet door en vanaf de jaren negentig werd het Natuurnetwerk Brabant geleidelijk opgebouwd. De oorspronkelijke 70 ha Staatsnatuurreservaat groeide uit tot een natuurgebied van 1200 ha. Staatsbosbeheer beheert het gebied in nauwe samenwerking met het Vlaamse Natuuragentschap dat aansluitend 700 ha bezit.

Als bijzonderheid noemde Mennema de beekdalgraslanden met Moesdistel, Knolsteenbreek, Grote pimpernel en beekbegeleidende bossen met Slanke sleutelbloem, Muskuskruid en op één plek Witte rapunzel. Te danken aan een relatief kalkrijke kwelstroom die plaatselijk vanuit diepere lagen opwelt.

Het onderzoek was destijds

gebaseerd op het strepen van kilometerhokken. Vijftig jaar later organiseren we een FLORON-kamp en lukt het om achttien kilometerhokken opnieuw te strepen. Het gebied is in de tussenliggende jaren intensief onderzocht en we verwachten geen spectaculaire nieuwe vondsten. Toch is Bevertjes nieuw voor het gebied en worden er opvallend veel kruisingen genoteerd, waaraan de nieuwe Heukels niet vreemd zal zijn. Destijds streepten ze 375 soorten, nu waren het er 477. Deze spectaculaire toename heeft deels te maken met de inzet, er is nu met meer mensen gezocht. Toch zijn 47 soorten uit de lijst van 1972 niet teruggevonden.

In de plus

Onder de nieuwe soorten is een vijftigtal 'nieuwkomers', soorten die na 1900 in ons land zijn ingeburgerd. De meeste daarvan komen maar in één of enkele hokken voor. Soorten die zich inmiddels in meer dan tien hokken gevestigd hebben zijn onder andere Zwart tandzaad, Bezemkruiskruid en Hoge fijnstraal. Reuzenbalsemien is vrijwel alom en plaatselijk massaal aanwezig.

Er zijn nieuwe biotopen ontwikkeld en daar komen veel nieuwe soorten voor. Op terreintjes ingericht als florarijke akkertjes vinden we vier soorten die landelijk zeldzaam zijn: Valse kamille, Slofhak, Korensla en Dreps. Ze zijn ooit

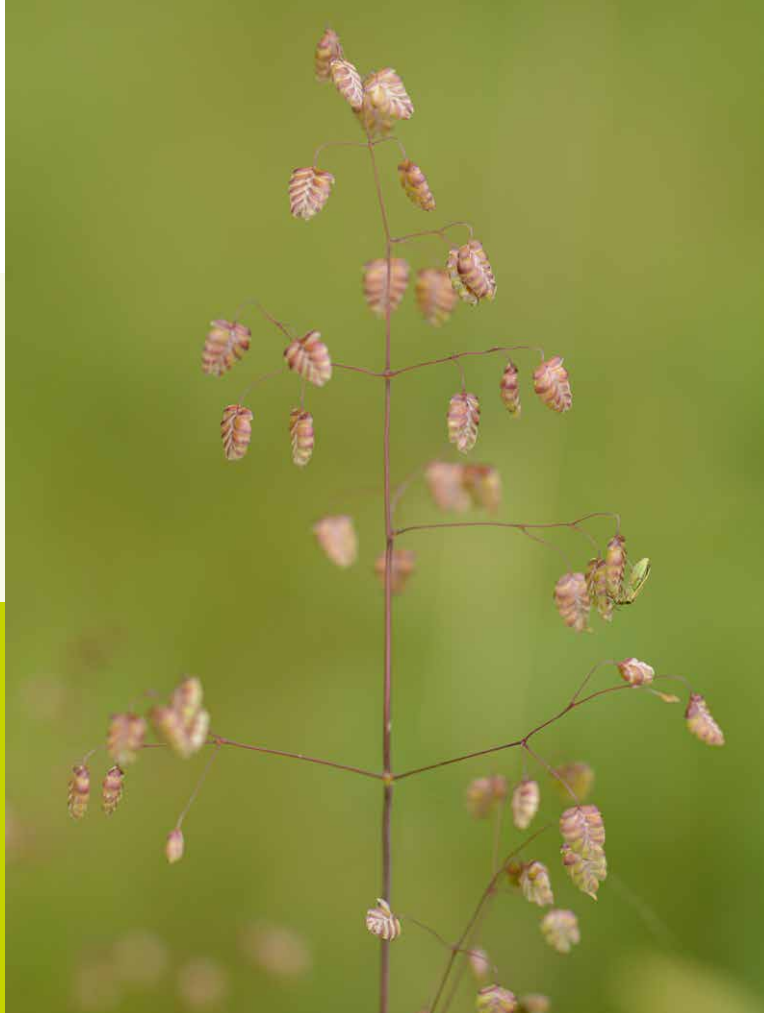

Als rijksgrens slingert Het Merkske nog altijd in haar oude bedding.

door inzaai geïntroduceerd.

Op de voormalige Castelreesche heide is een zevental vennen uitgegraven. Ook zijn voor de terugkeer van de boomkikker tal van poelen aangelegd. De droogvallende oevers zijn spontaan bezet door soorten die kenmerkend zijn voor voedselarme wateren zoals Gesteeld glaskroos, Moerashertshooi, Pilvaren, Ondergedoken moerasscherm en door pionierplanten als Dwergglas, Klein vlooienkruid, Slijkgroen, Muizenstaart en Dwergbloem. Grondster is als enige ook in 1972 aangetroffen. Waarschijnlijk helpen watervogels een handje bij de verspreiding van deze soorten, zo duiken ook Watercrassula en Schijngenedekruid al enige jaren invasief op.

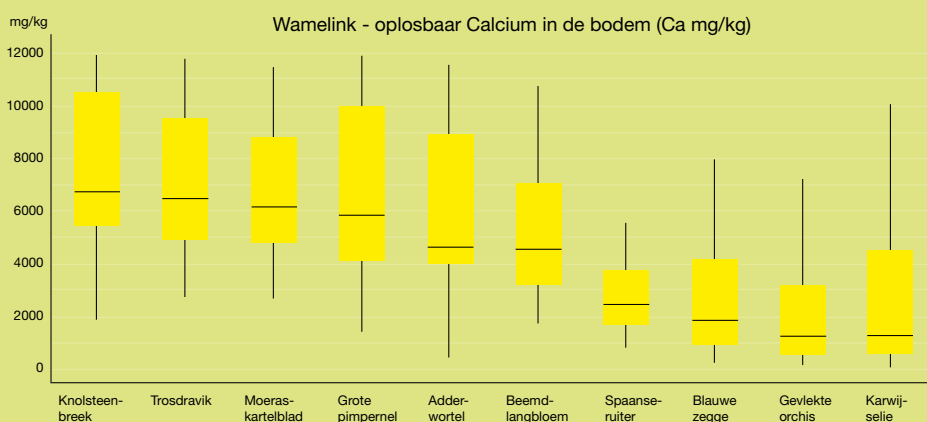
Twee landelijk uiterst zeldzame soorten van blauwgraslanden, Karwijselie en Paardenhaarzegge, werden eind jaren tachtig al in het gebied aangetroffen. De laatste jaren hebben ook Blauwe zegge, Spaanse ruiter, Moeraskartelblad, Gevlekte orchis,

Beverjtjes, dit jaar voor het eerst waargenomen.

Karwij-sellie. De lichtrode bloemen kleuren later wit, de bladtop is wit.

10 graslandsoorten gesorteerd naar optimaal kalkgehalte. Grafiek ontleend aan het programma SynBioSys, waarden gebaseerd op 'Wamelink indicatorwaarden'.³

Blonde zegge en Bevertjes het gebied gevonden. Deze soorten van onbemeste hooilanden op vochtige tot natte grond vind je met name op percelen waar de toplaag is afgegraven. Er is geen hooi uit andere gebieden aangevoerd, mogelijk helpen de rupsbanden van maaimachines die in verschillende natuurgebieden worden ingezet bij de verspreiding.

In de min

Soorten van licht bemeste graslan-

den op vochtige, matig voedselrijke grond als Knolsteenbreek, Grote pimpernel, Beemdlangbloem zijn niet meer alom aanwezig. Andere soorten uit deze groep, Groot streepzaad, Trostravik, Kale vrouwenmantel en Adderwortel treffen we niet meer aan.

In de figuur staan de tien bovengenoemde graslandsoorten gesorteerd naar optimaal kalkgehalte in de bodem. Het valt op dat de soorten die achteruitgaan zoals Knolsteenbreek, Grote pimpernel

en Trostravik links in de grafiek staan, soorten die toenemen aan de rechterkant. Het lijkt erop dat de soorten van vochtige omstandigheden die aangewezen zijn op kalkrijke kwel achteruitgaan. Toch is dit beeld niet éénduidig. Soorten van natte omstandigheden en kalkrijke kwel zoals Moesdistel, Kleine watereppe en Stijve zegge doen het goed. Mogelijk staan de graslanden minder onder invloed van kalkrijk grondwater en zijn er door toegenomen voedselrijkdom en te extensief beheer groeiplaatsen verdwenen door verruiging.

Van de uitgestrekte heidevelden resteerde in de jaren '70 nog maar een enkele heischrale berm. De vennen worden nu omgeven door hooiland, de heide is niet terug. Klokjesgentiaan, Moeraswolfsklauw, Kleine zonnedauw en Bruine snavelbies worden hier en daar aangetroffen. Veenbies, Heidekartelblad en Liggende vleugeltjesbloem lijken verdwenen.

Slanke sleutelbloem, ook een icoon van het gebied, groeit in beekbegeleidend loofbos en dotterbloemgraslanden. Bert Maes geeft in zijn boek² een lijst van oudbosindicatoren. Er kwamen in

Slanke sleutelbloem, icoon van het gebied.

1972 zestien soorten kruidachtige planten van deze lijst voor. Nu twaalf, Witte rapunzel, Echte guldenroede, Pluimzegge en Hengel ontbreken. Ook de andere soorten van dit lijstje zoals Slanke sleutelbloem en Gewone salomonszegel zijn in minder kilometerhokken aanwezig. Waarschijnlijk speelt stikstofdepositie hier een rol. Het overgrote deel van het gebied bestaat uit graslanden die niet of weinig bemest worden en waarvan het maaisel wordt afgevoerd. In bossen en bosranden is dit niet het geval en treedt verruiging op. Al eerder zagen we het oprukken van Reuzenbalsemien. Destijds ontbraken soorten van stikstofrijke grond zoals Lookzonder-Look, Stinkende gouwe, IJle dravik en Late guldenroede. Inmiddels groeien ze volop aan bosranden.

Plussen en Minnen

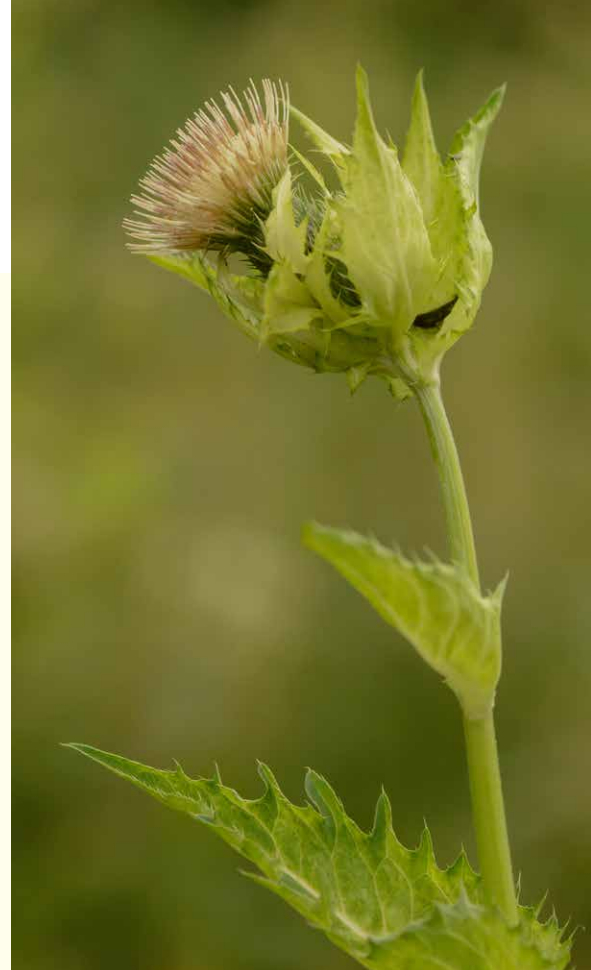
Het aantal soorten is niet in elk hok toegenomen. In vijf van de achttien hokken daalt het aantal soorten, in twee zelfs met 40-50%. Drie westelijke hokken die Mennema in 1972 als uitstekend kwalificeert zou je nu slecht tot matig noemen vergeleken met hokken in de middenloop die sterk zijn verbeterd. De westelijke hokken zijn voor het grootste deel in agrarisch gebruik,

terwijl die in de middenloop grotendeels als natuurgebied beheerd worden.

Alles overziend kun je stellen dat door de grootschalige omzetting in natuurgebied belangrijke waarden behouden zijn. In delen waar dit niet gebeurd is, zijn die waarden verloren gegaan. Zonder maatregelen zou dit waarschijnlijk het lot van het hele gebied geweest zijn. Ook is door de aanleg van akkers, vennen en schrale hooilanden een leefgebied geschapen voor tal van soorten die elders zeldzaam zijn. In ons land uiterst zeldzame soorten als Moesdistel, Paardenhaarzegge en Karwijselie doen het goed, terwijl Knolsteenbreek, Grote pimperl en Slanke sleutelbloem enigszins onder druk lijken te staan, mogelijk door een verminderde kweldruk. De uitdaging is om al deze soorten te behouden en voorwaarden te scheppen voor de terugkeer van soorten van vochtige heiden en heischrale graslanden. Mogelijk kan het gebied ook weer een rol spelen bij het veiligstellen van de populatie Witte rapunzel in de Baronie.

**Tekst: Charles Schils
(FLORON district
Noord-Brabant Baronie)**

Foto's: Wim Verschraegen

Moesdistel is in vijftig jaar flink toegenomen.

Met dank aan een dertigtal strepers, Jacques Rovers en Rob Vereijken voor het mede-organiseren van het kamp en beoordelen van de tekst, Laurens Sparrius (FLORON) voor het beschikbaar stellen van inventarisatiegegevens en advies, Leni Duistermaat (Naturalis) voor het opduikelen van de map met streeplijsten uit 1972. Ted Overmeer (SBB) en Bart Hoeymans (VNA) voor hun inzet en hulp tijdens het kamp.

In dit artikel is vanwege het grote aantal opgesomde plantensoorten afgezien van het vermelden van wetenschappelijke soortnamen (redactie).

Bronnen

1. Mennema, J. 1973. Een vegetatie-waardering van het stroomdallandschap van het Merkske (N.-Br.), gebaseerd op een floristische inventarisatie. *Gorteria Dutch Botanical Archives* 6: 157-179.
2. Maes, B. (Hoofdred.). 2021. Atlas wilde bomen en struiken. Pictures Publishers.
3. Wamelink, G.W.W., M. van Adrichem & H.F. van Dobben. 2010. Een verkennende studie naar de bodemkwaliteit van Gelderse habitatgebieden: beschrijving van de methode. *De Levende Natuur* 111(4).